

MARLOU VAN PARIDON

EEN HANDBOEK EN WERKBOEK

SOCRATISCH GESPREK VOOR BEGINNERS

ISVW UITGEVERS

Marlou van Paridon

**SOCRATISCH GESPREK
VOOR BEGINNERS**
EEN HANDBOEK
EN WERKBOEK

ISVW UITGEVERS

Voor Frank

'Alles is zichzelf en zijn tegendeel'

Pierre Abélard, Franse theoloog en
filosoof, 1079-1142

Inhoud

Voorwoord	7
I De oorsprong van het socratisch gesprek	7
Hoe blijven we met elkaar in gesprek?	9
Wat is een socratisch gesprek?	10
Waarom zouden we een gespreksmethode uit de Griekse oudheid gebruiken?	11
Wie gebruiken het socratisch gesprek?	12
Wanneer gebruik je het socratisch gesprek?	13
Wanneer gebruik je het socratisch gesprek niet?	14
II Van Socrates' gedachtegoed naar een hedendaagse gespreksmethode	17
Hoe is de methode tot stand gekomen?	18
De vijf gespreksstappen	19
Bespreking van de vijf gespreksstappen aan de hand van een voorbeeldgesprek over vrijheid van meningsuiting	20
III Het socratisch gesprek als levenshouding	35
In dienst van het gemeenschappelijke	36
Stel je empathie uit	36
Wat is eigenlijk onze vraag?	39
Wees concreet	41
Houd je denken terug	43
Maak ruimte voor andermans wijsheid	45
Zoek altijd een hittepunt	45
Zet de kardinale deugden in	46
Argumenteren is niet slechts een woordkunst	47
Nodig de ander uit tot nadenken	48
Hoe fundeer je een uitspraak?	49
Praktische wijsheid	50
Het onderzoek houdt nooit op	51

IV Draaiboek en werkbladen bij de socratische methode	51
Inleiding	51
Stap 1. De vraag	53
Werkblad 1. Het zoeken van een vraag	57
Stap 2. Concretiseren	58
Werkblad 2. Het zoeken van een voorbeeld	61
Werkblad 3. Het onderzoeken van een voorbeeld	66
Stap 3. Verplaatsen	67
Werkblad 4. Verplaatsen	69
Stap 4. Argumenteren	70
Werkblad 5. Argumenteren	72
Voeg een deugdenoefening in	74
Werkblad 6. De kardinale deugden	76
Stap 5. De essentie	78
Checklist voor een socratisch gesprek van 90 minuten	80
V Vereenvoudigde toepassing voor grotere groepen	83
VI Verder met het socratisch gesprek	87
VII Bijlagen	89
1. Voorbeelden van socratische vragen	89
2. Casus – Moet je je houden aan een afspraak?	91
3. Casus – Wanneer mag je ingrijpen?	101
4. Casus – Wat is mijn verantwoordelijkheid als leider?	105
5. Casus – Waar komt uitstelgedrag vandaan?	109
Dankwoord	115
Literatuurlijst	116
Noten	117

Voorwoord

Wanneer is een gesprek socratisch? In mijn praktijk voor socratische gespreksvoering krijg ik vaak vragen over wat nu de échte methode is. Wie zal het zeggen? Het socratisch gesprek heeft een duizenden jaren lange historie. Sinds Jos Kessels de methode eind vorige eeuw in Nederland introduceerde, hebben veel praktisch filosofen zich er met toewijding over gebogen en dat doen ze nog steeds, net als ik. Met elkaar schaven we aan de socratische benadering om haar levend en bruikbaar te houden, passend in de tijdgeest.

Het socratisch gesprek geniet groeiende populariteit onder werknemers en in organisaties. Er is behoefte aan oordeelsvrije en zinvolle gesprekken, aan tot de essentie komen en niet meegaan in mooie, holle woorden. Ik ontmoet in mijn praktijk teamleiders, consultants, professionals en docenten en ook directeuren, toezichthouders en bestuurders die meer kwalitatief, inhoudelijk en betekenisvol bezig willen zijn. Het socratisch gesprek kan aan deze behoefte tegemoetkomen. In dit boek geef ik, naast enig inzicht in de oorsprong van en het gedachtegoed rondom de methode, praktische handvatten om haar ook echt toe te passen.

Socrates' lessen moesten leiden tot een filosofische levenshouding waarbij je je niet langer tevreden stelt met snelle uitspraken en mooipraterij, maar waarbij zaken worden doordacht en beproefd. De socratische benadering kan een levenshouding worden. Als je je die werkelijk eigen gaat maken betekent dat afstand nemen van eerste neigingen, vastgeroeste denkpatronen, gemakkelijke keuzes en vertrouwde identificaties. Het is een manier om buiten de kaders van cultuur, geloof, opvoeding en vriendschapskringen te kunnen denken. Je gaat ontdekken dat tot wijsheid komen geen 'lean' en rechtlijnig proces is en dat de weg naar wijsheid vaak dwars door de paradox loopt.

Het is een methode die moet inslijten in je manier van spreken en

denken. Dit boek is bedoeld om daarmee een begin te maken. Op termijn ga je de methode incorporeren. Dan kun je samen met anderen nieuw denken creëren. Vergelijk het met schilderkunst. Leer eerst de penselen hanteren, heel nauwkeurig en goed, en op termijn ga je creëren met kleuren en vormen totdat je de essentie weet te raken. Het is magie, woordkunst, denkkunst, filosofische kunst. Geniet ervan.

Marlou van Paridon, september 2017

I

De oorsprong van het socratisch gesprek

*‘Want ik ben me ervan bewust dat ik helemaal nergens
verstand van heb’*

Verdedigingsrede van Socrates, bij zijn
terdoodveroordeling¹

Hoe blijven we met elkaar in gesprek?

De roep om wederzijds begrip tussen bevolkingsgroepen, maar ook op scholen tussen leerlingen en in organisaties tussen collega's, wordt steeds luider. Zelfs als we dagelijks naast elkaar leven en werken zijn er vooroordelen, verdedigingsmechanismen, groepsdenken en andere stoorzenders die goed samenwerken en -leven in de weg zitten. Gedeelde betekenis-kaders vanuit geloof of gemeenschapsgevoel hebben we niet meer en onbegrip en wantrouwen liggen op de loer.

Het socratisch gesprek is een gespreksmethode om een andere persoon beter te begrijpen door je eigen begrijpen in eerste instantie op te schorten. Het is geen discussie of debat, maar een onderzoeksgesprek waarin ingesleten denk- en reactiepatronen worden uitgesteld. Naar het voorbeeld van Socrates spreken deelnemers met elkaar af dat niemand het weet. Gesprekspartners praten niet tégen maar mét elkaar, om samen tot nieuw denken en betere inzichten te komen.

De vraag hoe goed samen te leven en te werken hield filosofen 2500 jaar geleden al bezig. Socrates, soldaat, echtgenoot, vader en minnaar, bracht een groot deel van zijn leven op de markt van Athene door met het voeren van gesprekken. Een dialoog voeren was heel gebruikelijk in zijn tijd en was tevens een vorm van onderwijs in de academie van Plato.

Socrates en Plato, maar ook andere filosofen uit die tijd, zoals Aristoteles en Protagoras, bedreven wetenschap via het voeren van gesprekken. Hun allerbelangrijkste streven was het zoeken naar antwoorden op de vraag naar het goede leven: ‘Hoe kan ik goed handelen?’ En: ‘Hoe kunnen we ons met z’n allen zo gedragen dat de Atheense polis goed functioneert, dat er balans is en dat mensen kunnen werken aan een gelukt leven?’ In *Politeia* neemt Socrates de uitdaging van Glaukon en Adeimantos aan om te onderzoeken of moreel goed handelen tot geluk leidt: ‘Ik [...] moet het onderzoek naar de eigenlijke betekenis van het menselijk gedrag voortzetten en nagaan in hoeverre het nu werkelijk voordelig is om je aan bepaalde normen te houden.’² In de *Politica* betoogt Aristoteles dat de polis ten dienste staat van het goede leven, met als hoogste doel geluk.³ Socrates heeft nooit iets opgeschreven. Zijn leerling en bewonderaar Plato heeft Socrates’ gesprekken beschreven in zijn vele dialogen. Voor Socrates was gespreksvoering een vorm van ethiek. Dat is een ander soort ethiek dan die wij kennen. In die tijd stonden morele leefregels als bijvoorbeeld het nastreven van gelijkwaardigheid en naastenliefde ter discussie. Die werden pas met het christendom als hoogste waarden geïntroduceerd. De ethiek van Socrates diende het zinvolle: hoe moet je je gedragen om een goede samenleving te realiseren? Socrates meende dat om het goede te doen je slechts hoefde te weten wat het goede is. Voor hem was ethiek de zoektocht naar kennis van het goede. Hij zei dat mensen daar alleen achter kunnen komen door verantwoording voor hun eigen gedrag af te leggen.⁴ Niet vasthouden aan zelf reeds opgedane kennis, maar steeds opnieuw vragen stellen en op je eigen gedrag reflecteren was voor Socrates de ware ethische houding; een nooit eindigend proces. Socrates betoogde tot aan zijn terdoodveroordeling dat alleen degenen die weten dat ze niets weten wijs zijn: ‘... dat diegene onder u, stervelingen, werkelijke wijsheid bezit die net als een Sokrates erkent niet in staat te zijn, werkelijke wijsheid te vatten.’⁵

Wat is een socratisch gesprek?

Als we het tegenwoordig over een socratisch gesprek hebben, dan bedoelen we daarmee een denkgesprek waarin ieders oordeel wordt opgeschort, goed naar elkaar wordt geluisterd en kritisch wordt nagedacht aan de hand van concrete ervaringen. Dat betekent niet dat botsing van me-

ningen wordt vermeden; integendeel, door fundamenteel argumenteren wordt iedereen uiteindelijk uitgedaagd zijn eigen wijsheid beter te gebruiken. Het is een gespreksvorm gebaseerd op de ideeën van Socrates over goede gespreksvoering, aangevuld met inzichten van modernere filosofen.

In dit boek bespreek ik het socratisch gesprek als hedendaagse methode voor gespreksvoering in organisaties, met voorbeelden van socratische gesprekken die ik gevoerd heb in organisaties of leersituaties. Ik baseer me op de oorspronkelijke inzichten van Socrates en de verwerking van die inzichten begin twintigste eeuw tot een eigentijdse gespreksmethodiek door Leonard Nelson⁶, een Duitse filosoof, pedagoog en politicus, die daarbij werd geholpen door zijn assistent Gustav Heckmann. De Nederlandse filosoof Jos Kessels heeft hun methode eind twintigste eeuw in Nederland geïntroduceerd in *De socratische methode* van Leonard Nelson, inleiding en redactie door Jos Kessels.⁷

Het socratisch gesprek wordt tegenwoordig in de breedte van de Nederlandse samenleving toegepast in het bedrijfsleven, in het onderwijs, onder door burgers onderling en bij de overheid. De methode wordt bijvoorbeeld gebruikt om met elkaar te filosoferen over fundamentele thema's als verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid of collegialiteit, of voor het verkrijgen van praktische richtlijnen: bij visieontwikkeling, het bespreken van dilemma's, gesprekken ter verbetering van de onderlinge verstandhouding, of – in grotere groepen – om inzichten uit te wisselen in een schoolklas of tussen groepen met een verschillende culturele achtergrond.

Waarom zouden we een gespreksmethode uit de Griekse oudheid gebruiken?

Het socratisch gesprek geniet een groeiende populariteit omdat we, net als de Grieken in de oudheid, in een tijd leven waarin we genoodzaakt zijn de richting die we aan het leven willen geven gezamenlijk onder woorden te brengen. Socrates en zijn tijdgenoten baseerden hun normen niet op geloof of traditie, maar kwamen daartoe via filosofische gesprekken. Voor ons zijn geloof en traditie weggefallen als houvast voor normen en waarden. Ook wij beseffen dat we met elkaar betekenis zullen moeten geven aan leven en werken. Dat geldt voor organisaties, waar de

Socrates zette mensen aan tot zelf denken in plaats van op de mening van anderen af te gaan. De socratische gespreksmethode leidt tot betere gesprekken doordat oordelen wordt uitgesteld, gesprekken concreet blijven en goed wordt geluisterd. Betere uitwisseling van informatie, beter begrip van elkaars perspectief, beter contact en beter denken.

Ervaren gespreksleider Marlou van Paridon legt het socratisch gesprek kort en bondig uit in vijf stappen, compleet met checklisten en overzichten van de belangrijkste handvatten en valkuilen voor de beginnende gespreksleider. Voorbeelden van socratische gesprekken uit de praktijk maken de gesprekstappen nog inzichtelijker.

De socratische gesprekshouding zorgt voor ruimte tussen mensen en leidt – als geen andere dialogovorm – tot het doorbreken van vastgeroeste denkpatronen en tot confrontatie en verdieping van argumentaties om te komen tot fundamenteel nieuwe inzichten. Bovendien helpt de socratische benadering om in deze tijd van regelgeving en verkokering het grotere geheel weer te gaan zien.

